

УДК 930(477)–054.57«20»

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ (ДОСВІД ПОЛІТИКИ «ЕЛЛІНІЗАЦІЇ» В УКРАЇНІ У 20–30 РР. ХХ СТ.)

Владислав Івацький

*Донецький державний університет управління,
факультет права та соціології,
кафедра соціології управління
вул. Карпінського, 58, 87513, м. Маріуполь, Донецька область, Україна*

У статті визначаються основні засоби, якими більшовицький режим «конструював» етнонаціональну ідентичність в окремих районах компактного розселення греків України. У хронологічному порядку відстежуються шляхи розгортання політики «еллінізації», зауважується необхідність координатора процесу та відстеження зворотного зв'язку від об'єкта впливу. Результатом стало формування грецької національної ідентичності на територіях, де проводилась політика, також знищення всіх активних учасників конструювання «національного відродження».

Ключові слова: еллінізація, конструювання етнонаціональної ідентичності, коренізація партійних кадрів, національне відродження.

Легітимація влади є однією з актуальних теоретичних і практичних проблем державного управління. У 20–30-ті рр. ХХ ст. для легітимації влади в Україні використовувалась «національна тематика». Історики називають цей досвід державного управління «політика коренізації партійних кадрів». Наслідки тогочасних політичних рішень відчуються й сьогодні. Це й перетворення кримських народів православного віросповідання на еллінів, і унікальні «греко-еллініські» та «греко-татарські» соціальні групові ідентичності в Українському Приазов'ї.

Соціальні групові ідентифікації, а особливо відома в українських наукових колах етнонаціональна ідентичність наявні сьогодні в соціологічних, психологічних і політологічних дослідженнях. Це, наприклад, «Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини» авторитетних науковців Станіслава Кульчицького та Лариси Якубової [1], а також «Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі» Дітера Лангевіше [2], «Реконструювання націй» Тимоті Снайдера [3]. Десятки подібних досліджень звертають увагу сучасної суспільної думки на значення соціальних групових ідентифікацій і можливості практичного застосування таких знань, при тому що одними з перших на цьому полі були більшовики на початку створення СРСР. На теренах України більшовицький уряд провадив відому політику коренізації партійних кадрів тобто «українізації», а в Сталінському та Маріупольському округах УРСР ще й політику «еллінізації». Тобто фактично використовував національну тематику задля легітимації свого режиму.

Метою статті є визначити засоби, якими більшовицький режим намагався «відродити» національну грецьку ідентичність у грецькомовних мешканців Сталінського та Маріупольського округів УРСР у 20–30-х рр. ХХ ст.

Революційні події у 20-х рр. ХХ ст. розширили серед греків ті прошарки суспільства, на які спиралась радянська влада. Разом із тим вони (мова йде тільки про тих, хто залишався в селі) втрачали можливість добре вивчати російську мову. Такий стан речей більшовиків не влаштував: через неписьменність рідною мовою та погане володіння росій-

ською бідняки не мали доступу до ідеологічних постулатів більшовизму. З ними не можна було повноцінно проводити політпросвітню роботу – «на сходах та інших суспільних зборах, що проводились виключно російською мовою, бере участь в обговорення питань лише окрема група верхівки села, що добре володіла російською мовою ... біднота мовчить, бо не в змозі вільно висловлювати свої думки російською мовою» [4, арк. 30]. Тобто фактично простір для розвитку національної ідентичності зберігався за рахунок низького рівня освіченості серед грецького люду. Що ж до робітників грецького походження, то вони відривалися від своїх селищ і належали вже до інших рад – заводських. У таких умовах, на думку тогочасних політичних діячів, у більшовиків не лишалось підтримки в грецьких селах. «Отже, російською мовою володіє головним чином грецька інтелігенція та верхи заможної частини населення. ... вся інша маса греків ... розмовляє рідним словом і тому мало активна або майже не активна в суспільно-політичному житті» [4, арк. 35].

На думку більшовиків, у ситуації, коли більшість бідняків-греків неписьменні та залишаються осторонь політичних процесів, приймали рішення на селі політичні опоненти більшовиків. Вони так розуміли проблему: «Стан речей, коли в усіх установах та організаціях села вся робота проводиться російською мовою, може створити в грецьких масах уявлення продовження радянською владою політики русифікації та викликати приховане невдоволення» [4, арк. 78].

Подібні проблеми не були унікальними для СРСР того часу, вони були настільки поширеними, що викликали потужну політичну реакцію – політику коренізації адміністративно-керівних кадрів. Варто вказати, що коренізація, курс на яку проголошено XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р., розумілася більшовиками водночас і як метод утілення ідеологічної консолідації національних республік у єдину комуністичну державу, і як один зі шляхів усунення від влади політичних опонентів. Основну ідею висловив Й. Сталін: «Аби радвлада стала і для інонаціонального селянства рідною, необхідно, щоб вона була зрозуміла для нього, щоб вона функціонувала рідною мовою, щоб школи й органи влади формувалися з людей місцевих, що знають мову, звичаї, побут неросійських національностей» [5, с. 3].

Отже, для легітимації влади радянські органи вдалися до такого алгоритму дій. Насамперед було створено координаційну установу – грецьку секцію Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК, головою її було призначено відомого грека комуніста С. Ялі. Протягом 1925-х рр. секція виробила систему заходів стосовно етнокультурного «відродження» маріупольських греків [6, с. 125]. По-друге, задля встановлення чисельності національних меншин, їх районування та з'ясування змін в етнонаціональному складі населення в постреволуційну добу проведено низку переписів населення. Зокрема, виявлено численні анклавні «грецького» населення в Маріупольському і Сталінському округах – загалом 63 населені пункти. По-третє, на основі отриманих переписом відомостей з'явилась можливість автономізації певних районів із домінуванням «грецької національності» серед місцевого населення. Перепис «грецького населення», згідно з яким до спеціального розділу включено «Чисельність «грецького» населення», в трьох районах сталінського округу нарахував 32007 осіб, які визначили себе греками [7, с. 22]. По-четверте, це створення грецьких Сільрад у населених пунктах з переважною кількістю грецького населення. Загалом їх налічувалось двадцять вісім. Крім того, постановою Президії ВУЦВК від 19 січня 1926 р. передбачено створення шести грецьких районів.

Прикладом такої діяльності є звіт «Про досягнення у роботі ОПК (міжокружний грецький з'їзд, виділення у ОПК грецького працівника, переведення на татарську мову

шкіл та ін.)» [8, арк. 18]. У тому ж Великоянісольському районі планувалось зробити більше: «Забезпечити переклад вивісок установ з текстом національною мовою; В будинках культури та червоних кутках вивішувати лозунги національною мовою; активу послідовно займатись питанням ліквідації національної неграмотності; Забезпечити переведення на національну мову діловодства Богатирського, Камарського, Улаклицького, Первомайського сільрад на тюрко-татарський, Константинопольської на еллінську; закупити спеціальну літературу національною мовою; комплектувати штат установ національними кадрами за рахунок кращих ударників та колгоспників» [9, арк. 123]. Тобто грецька мова, сприймаючись більшовиками як інструмент розповсюдження ідеології, паралельно ставала практично актуальним елементом грецької самосвідомості, надаючи самовизначенню «грек» практичного значення та навіть необхідності. Так, носію грецької самосвідомості в умовах політики «коренізації» відкривались можливості швидкого кар'єрного зростання, що також надавало практичне значення ідентифікації. З іншого боку, постійна увага на ознаках грецькості фіксувала їх – робила стереотипом. Більше того, саме ті ознаки, які активізувала влада, і ставали маркерами грецької самосвідомості.

П'ятим кроком стало широке насадження новогрецької мови в офіційній і побутовій ужиток мешканців нацрад і нацрайону. Воно проходило через офіційну документацію національних сільських і районних рад, шкільну та партійну освіту, літературу й театр. Література також ставала інструментом творення та популяризації письмової норми мови, а театр – усної норми мови [10]. За сприяння грецької секції при ВУЦВК з'явилися літератори М. Костан, Г. Костоправ, Д. Шаповалов – одні з перших письменників маріупольських греків, які взялися створювати власну грецьку мову – загальнозрозумілий зразок для всіх маріупольських греків-еллінофонів. Влада зі свого боку сприяла створенню періодичних видань національною мовою – це газета «Колехтивістис» та аркуш-вкладиш у газеті «Наша правда». Видання виходили новогрецькою мовою. Завданням мало бути поширення ідеології доступно народу мовою, а стало посилення грецької самосвідомості і створення інтелектуальної еліти [11, арк. 146–148]. Ту саму мову мали використовувати актори Маріупольського грецького театру: «Забезпечити переклад п'єс національною мовою, «... театр є основним і має обслуговувати все грецьке населення України...». Зайнятись підготовкою п'єс, проводячи систематичні заняття еллінською мовою, запросивши педагога-елліна, з грецької мови з артистами» [11, арк. 112–114].

Фіксування новогрецької мови в статусі рідної мови маріупольських греків продовжувала система освіти, що створювалась органами радянської влади. Це пункти лікнепу, початкова та середня школа, партійні курси національної мови й педтехнікум. Тільки в Маріупольському окрузі шкіл, що обслуговують еллінське населення, 4-річок – 16; 7-річок – 9; серед греко-татар: 4-річок – 10 і 7-річок – 6 [12, арк. 26–32]. У тому ж районі гуртків грамоти для комуністів «усього нацмовою 20 груп, з них: еллінською – 16, татарською – 4» [13, арк. 29–31].

Наслідком стала фіксація грецької самосвідомості в діяльності спеціальної державної інституції: грецька секція при ВУЦВК, плановані шість грецьких районів і двадцять вісім грецьких сільрад регулярно протягом дванадцяти років застосовували номінації, використовували різноманітні «грецькі мови». Етнічна номінація «грек» набула політичної актуальності.

Така сама увага приділялась і партійній еліті нацрайонів і національних сільських рад: «Комісія нацмен вважає за необхідне для підготовки радянських кадрів /греко-еллінських і греко-татарських/ організувати 3-місячні курси на місцях по сільрадах з охопленням: Сартана, Мангуш по 40, Урзуф, Старий Крим, Келлерівка, Чермалик, Македонівка

по 30 осіб, усього 270 осіб... Заняття загалом мають поставити собі за мету навчити курсанта читати та писати своєю рідною мовою» [14, арк. 44].

Більшовицька влада не полишила без уваги й музейну справу. Маріупольський краєзнавчий музей створив грецьку секцію, на її утримання мав необхідну фінансову підтримку. Влада вживала заходи, аби демонструвати і зберігати грецькі зразки національного побуту, підтримували та популяризувала серед носіїв грецької самосвідомості зразки національної особливості. Наприклад, «Виставку грецького відділу при музеї краєзнавства... буде перекинута у Мангуш і Саргану на час районних з'їздів» [3.244]. Тобто еліта мала ознайомитись із тим, що таке «грецькість» на практиці. Такій меті слугували й «національні вечори». Наприклад, навесні 1929 р. проведено «Вечір національних меншин», який відбувся для делегатів окружного з'їзду рад [3.243]. Окрім мови, ознаками, що виокремлювали носіїв грецької самосвідомості, були оригінальні риси одягу, побуту, звичаїв та їжі. Закріпленню цих ознак слугував музей та етнографічні виставки. Демонстрація ознак фіксує їх у пам'яті суспільства й також робить стереотипом: продемонстрована на виставці, визнана національна риса стає маркером ідентичності.

Значущим був і перманентний відбір за національною ознакою тих, кому слугували перелічені утворення. Переписи населення та особисті громадянські документи, в яких людина повинна ідентифікувати себе з пропонованого переліку відомих на той час національностей. Національне самовизначення відбувалось за встановленою схемою: яка мова – така й нація.

Отже, коренізація для радянської влади стала одним із основних засобів пристосування (й укорінення) політичної ідеології більшовиків на місцевому ґрунті. Планувалось шляхом надання бідності та жінкам можливості виражати свою позицію на мовах рідною мовою (бо російської вони не знали й на мовах мовчали) завоювати їхню довіру та підтримку. З погляду моделювання національної самосвідомості висока владна увага до національності сприяла фіксації уявлення про себе як про окремий народ. Офіційне закріплення за грецьким населенням Приазов'я категорій «греки-еллінци», «греко-татари» об'єднало грецькі села за мовною ознакою у дві групи. Створення в Маріупольському краєзнавчому музеї грецької секції, запровадження димотики у школах, діловодстві та літературі зафіксувало в самосвідомості поколінь зв'язок із Грецією, стабілізувало уявлення про себе як про окремий народ, батьківщиною якого є Греція. Важливо також те, що втручання влади збіглось у часі модернізаційних змін у традиційному суспільстві приазовських греків. Отже, зрозуміло, що втручання більшовицької влади в етнічний розвиток приазовської грецької традиційної (під час модернізації) спільноти скерувало його до вироблення єдиного національного стереотипу самоусвідомлення, при тому що радянська влада ставила перед собою геть інші цілі.

Отже, грецька секція ВУЦВК створила замкнену вертикаль влади, проводячи відсів за національною ознакою, якою стала мова, вона виділила грецьку самосвідомість і надала їй практичної щоденної значущості. Для власного обслуговування та функціонування виникла потреба в пресі й освіті, а наслідком стала поява грецького театру та літератури. Фактично ж з'явився потужний прошарок грецької національної еліти Маріуполя.

Загалом, політика еллінізації й татаризації проводилась до 1938 р., коли закрили останні школи з грецькою й татарською мовою навчання, грецький театр, грецький педтехнікум і розпочали серію репресій проти маріупольських греків, яка відома в сучасній історіографії під назвою «Грецька операція». Тобто можна казати, що наслідком етнонаціональної політики стало формування грецької національної ідентичності на території, де проводилась політика. Національна ідея продемонструвала свою висо-

ке прикладне значення та впливовість, що більшовики змушені були стрімко згорнути політику коренізації й фізично винищити національних активістів. Основної ж мети більшовицької влади досягнуто не було, більше того, більшовики вдалися до фізичного знищення плоду елінізації – національної грецької еліти: місцевих партійних діячів нацрад і нацрайону, грецької секції ВУЦВК, учителів і літераторів, а також представників іншої національної інтелігенції.

Список використаної літератури

1. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 720 с.
2. Дітер Лангевіше. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / пер. з нім. О. Логвиненка. Київ: К.І.С., 2008. 240 с.
3. Timothy Snyder. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven: Yale University Press, 2003. 384 p.
4. Державний архів Донецької області. Ф. 131 Маріупольське повітове казначейство м. Маріуполь, Маріупольського повіту, Катеринославської губернії 1797–1858 рр. Спр. 74. Ревизские сказки селений Богатырь, с. Каменка, Булатовка, пос. Андреевский, Николаевка (помещика Копытина), Веселое, Петровское, Владимировка. [1816–1828]. 148 арк.
5. Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лют. 2007 р. № 201. Офіційний вісник України. 2007. № 12. С. 21.
6. Якубова Л.Д. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.) (частина 2). Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 83–97.
7. Стевен Х. Краткий отчет об успехах шелководства, виноделия и садоводства в полу-денных губерниях России, за 1836 год. Журнал Министерства Внутренних Дел. 1837. Ч. 23. С. 28–499.
8. Ф. П-294 Першотравневий районний комітет КПУ, смт. Першотравневе Донецької області. 1392 од. зб., 1922–1941, 1943–1991 рр. Оп. 1. Спр. 103. Листування Мангуського бюро райкому КП(б)У із Маріупольським окрвиконкомом. [1922–1941]. 65 арк.
9. Ф. П-74 Великоновосілківський райком КПУ, смт. Велика Новосілка Донецької області. 2023 од. зб., 1921–1941, 1943–1991 рр. Оп. 1. Спр. 90. Протоколи бюро засідань нацменосвіти сталінського округу [1921–1941]. 176 арк.
10. Концерт грецького театру. Приазовський пролетарій. 1937. 14 квіт. № 85. С. 2.
11. Ф. Р-1346 Сарганська сільська рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, с. Саргана Маріупольської міськради Донецької області. 356 од. зб., 1922–1934 рр.
12. Оп. 1 Спр. 222. Протоколи засідань бюро грецького Нацрайону. [1922–1934]. 186 арк.
13. Ф. П-11 Маріупольський окружний комітет КП(б)У, м. Маріуполь Маріупольського округу. 1322 од. зб., 1923–1930 рр. Оп. 1. Спр. 214. Протоколи засідань Маріупольського ОПК. [1923–1930]. 78 арк.
14. Ф. П-294 Першотравневий районний комітет КПУ, смт. Першотравневе Донецької області. 1392 од. зб., 1922–1941, 1943–1991 рр. Оп. 1. Спр. 103. Листування Мангуського бюро райкому КП(б)У із Маріупольським окрвиконкомом. [1922–1941]. 65 арк.
15. Ф. Р-1346 Сарганська сільська рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, с. Саргана Маріупольської міськради Донецької області. 356 од. зб., 1922–1934 рр. Оп. 1. Спр. 249. Протоколи зібрань комісії нацмен міста Маріуполь. [1922–1934]. 48 арк.

**ETHNO-NATIONAL IDENTITY IN POLITICAL PROCESSES
(THE EXPERIENCE OF THE ELINIZATION POLICY
IN UKRAINE AT THE 20-30'S OF THE 20TH CENTURY)**

Vladyslav Ivatskyi

*Donetsk State University of Management,
Faculty of Law and Sociology,
Department of Sociology of Management
Karpinskogo str., 58, 87513, Mariupol, Donetsk region, Ukraine*

Determined the basic by which the Bolshevik regime “constructed” the ethno-national identity in separate regions of the compact settlement of the Greeks of Ukraine. The ways of conducting of the policy of Hellenization policy are tracked chronologically. Noted the necessity of a process coordinator and feedback tracking from the object of influence. The result was the formation of a Greek national identity in the territories where the policy was conducted. Nation idea was so strong that to calm it down Bolsheviks need use the total assassination of active participants of the National revival.

Key words: Hellenization Policy, Construction of Ethno-national Identity, Enruthment of Party Personnel, National Revival.